

UDK 528.935

ŠIUOLAIKINĖS LIETUVOS KARTOGRAFIJOS PROBLEMOS DĖL OIKONIMŲ IR HIDRONIMŲ NEATITIKIMŲ NORMINAMUOSIUOSE IR OFICIALIUOSE LEIDINIUOSE

Romualdas Girkus

Aerogeodezijos institutas, Pramonės pr. 13, 51327 Kaunas, Lietuva,

el. paštas: info@agi.lt

Viktoras Lukoševičius

Kauno technologijos universitetas, Panevėžio institutas, Klaipėdos g. 1, 37348 Panevėžys, Lietuva

el. paštas: vikluk@midi.ppf.ktu.lt

Įteikta 2004 01 20; priimta 2004 03 29

Santrauka. Kartografuojant Lietuvos teritoriją vietovardžiai privalo būti sunorminti kalbininkų ir teikiami oficialiuose dokumentuose ar leidiniuose. Dėl vietovardžių rašybos neatitikimų skirtinguose šaltiniuose ir pernelyg generalizuotos jų lokalizacijos kartografams kyla vietovardžių lokalizavimo tikslinimo ir rašybos varianto parinkimo reikmė. Kartografų parengtas signalinis žemėlapio variantas prieš tiražuojant teikiamas lietuvių kalbos specialistams vietovardžių ekspertizei atlikti. Tačiau kalbininkams neišgalint smulkesnius hidronimus lokalizuoti konkrečiai netikslumų žemėlapiuose išvengti nepavyksta. Straipsnyje aptariamos oikonimų ir hidronimų vartosenos problemos, išskylančios rengiant oficialius kartografinius leidinius. Teikiami konkretūs vietovardžių rašybos neatitikimo naudojamuose šaltiniuose pavyzdžiai.

Raktažodžiai: vardynas, hidronimas, kadastras, hidrografija.

1. Įvadas

Vietovardžių svarba mokslui didžiulė. Daug dėmesio Lietuvos vietovardžiams skyrė Lietuvos mokslininkai prof. S. Kolupaila, prof. Z. Ivinskis, prof. P. Bučys ir kt. [1]. Dabar specialistų dėmesys vietovardžiams, palyginti su ikikariniu laikotarpiu, yra sumažėjęs, o būtinumas sutvarkyti nacionalinį geografinių objektų vardyną - padidėjęs. Geografiniai pavadinimai turi būti standartizuoti (sunorminti). Jų norminimo, kodifikacijos ir vartosenos būklė daugeliu atvejų neatitinka valstybinės kalbos reikalavimų. Galiojantys teisės aktai, kuriuose klaidingai vartojami Lietuvos gyvenviečių, upių, upelių bei ežerų vardai, tarsi įteisina klaidingą geografinių objektų vardų vartojimą.

Vietovardžiai gana dažnai siejasi su greta esančių geografinių objektų vardais. Ypač būdingi oikonimų ir hidronimų atsikartojimai. Oikonimų ir hidronimų rašybos bei norminimo procesai vyksta skyriumi, o ne kompleksiskai. Dėl šios priežasties atsiranda susijusių vardų neatitikimų kartografuojant Lietuvos teritoriją. Problemų būtų mažiau, jei su šalies vietovardžiais susijusiuose privalomojo ir informacinio pobūdžio leidiniuose specialistai vietovardžius tiksliau lokalizuotų, jei prieš paskelbiant Valstybinio vandens telkinių ir vandentakių kadastro klasifikatorius pavadinimai būtų peržiūrėti kalbininkų ir - jei tarp kalbininkų ir kartografų vyktų artimesnis konkretus bendradarbiavimas.

Įvardytosios Lietuvos gyvenvietės buvo įtraukiamos į valstybės leidžiamus administracinio teritorinio skirstymo žinytus. Paskutinieji Lietuvos teritorijos

žinytai išleisti 1959 m. [2] ir 1976 m. [3]. Lietuvos upių ir ežerų vardynas [4] - 1963 m., o Hidronimų etimologinis žodynas [5] - 1981 metais. Tikėtina, kad hidronimų leidiniuose, išleistuose po 4-5 metų, hidronimų pavadinimų ir vietos atitikimai turėjo būti suderinti su gyvenviečių žinytų informacija,

Vėlesni Lietuvių kalbos komisijos išleisti ar jos remti vietovardžių leidiniai [6-8] patikslino arba dar kartą fiksavo dalį anksčiau sunormintų Lietuvos oikonimų ir hidronimų kartu su kitais Lietuvos vietovardžiais (miškų, pelkių, orografijos ir kt.).

2001-2003 m. „Valstybės žiniose“ paskelbti Lietuvos Respublikos upių ir tvenkinių bei ežerų klasifikatoriai [9-11], kuriuose kaip upių baseinai teikiami inventorizuotų ežerų, tvenkinių bei vandentakių (upių) vardai. Kadastro klasifikacijų sudarytojai, vadovaudamiesi kadastro parengimo nuostatomis, kaip hidronimus norminančius dokumentus privalėjo taikyti hidronimų etimologinį žodyną [5] ir upių ir ežerų vardyną [4].

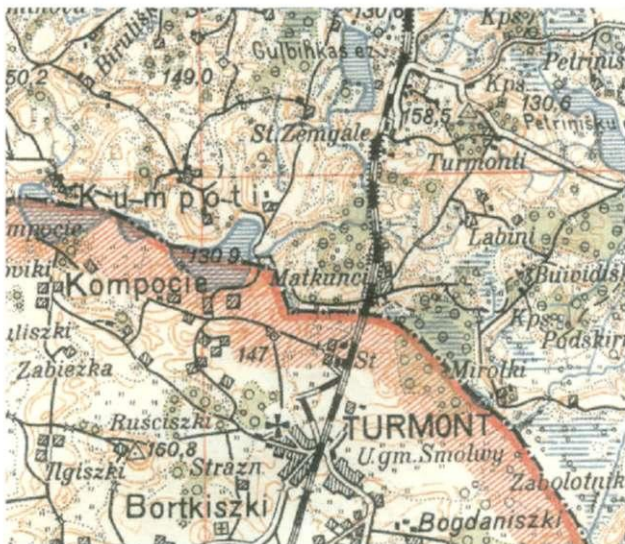
2. Gretimų gyvenviečių ir ežerų bei upių vardų rašybos kitimas norminamuosiuose ir oficialiuose dokumentuose

Išnagrinėję pagrindinius 40-ies metų laikotarpio norminamuosius ir oficialiuosius leidinius, konstatavome, kad tam tikrais atvejais gretimi vietovardžiai ir hidronimai gana įvairuoja (žr. lentelę). Lentelėje pateikti vietovardžiai susieti tik vienu gretimybės aspektu, įvertinamu kartografuojant Lietuvos teritoriją. Išanalizavus lentelę galimi šie apibendrinimai:

Gretimų gyvenviečių ir ežerų bei upių vardų kitimas norminamuosiuose ir oficialiuose leidiniuose
Change of names of lakes, rivers and adjacent settlements in norm-setting and official publications

Eil. nr.	Rajonas, ež. inv. Nr.; upės baseinas	„Žinynas“ [2] 1959 m.	„Vardynas“ [3] 1963 m.	„Žinynas“ [4] 1976 m.	„Žodynas“ [5] 1981 m.	„Patarimai“ [6] 1985 m.	„Sąrašas“ m 1998 m.	„Žodynas“ [8] 2002 m.	„Klasifikatoriai“ [9; 10] 2001-2003 m.
1.	Kauno r. 49-6 Nemunas	Dobilijos k.	Dobilios k. Dobilios ež.	Dobilijos k.	Dobilios k. Dobilios ež.	Dobilios ež.	Dobilios ež.		Dobilios ež.
2.	Širvintų r. 42-81 Šventoji	Naidų k.	Naidžių k. Naidžių ež.	Naidų k.	Naidų k. Naidų ež.	Naidų ež.	Naidų ež.	Naidų ež.	Naidžių ež.
3.	Utenos r. 20-119 Šventoji	Nasvaičių k.	Nasvaitis , ež. Nasvė , up.	Nosvaičių k.	Nosvaitis, ež. Nosvė , up.	Nosvė, up.	Nosvė, up.	Nosvė, p.	Nasvaitis , ež. Nasvė , up.
4.	Varėnos r. 62-70 Merkys	Nedzingės k.	Nedingės k. Nedingis ež. Nedingis , up. Amarnia, up.	Nedzingės mst.	Amarnia, up.	Nedingės k. Nedingis , ež. Nedingis , up.	Nedzingės mst. Nedzingis, ež. Nedzingis, up.	Nedzingės k. Nedzingis, ež. Nedzingis, up.	Nedzingis, ež. Amarnia, up.
5.	Varėnos r. 57-176 Merkys	Pabeznikių k.	Pabezninkių k. Pabezninkių ež.	Pabezninkų k.	Pabezninkų k. Pabezninkų ež.			Pabezninkų ež.	Pabezninkų ež.
6.	Rokiškio r. 19-18 Šventoji	Petrošiškio k.	Petrošiškio k. Petrošiškio ež.	Petrošiškio k.	Petrošiškio k. Petrošiškio ež.			Petrošiškio ež.	Petrošiškio ež.
7.	Kupiškio r. 19-26 Šventoji	Skverbų k.	Skvarbų k. Skvarbinis , ež.	Skverbų k.	Skverbų k. Skvarbinis, ež.	Skverbų k.		Skverbų k.	Skvarbinis , ež.
8.	Ukmergės r. 41-15 Šventoji	Šešuolių mstl.	Šašuolių k. Šašuolių , ež. Šašuola , up.	Šešuolių k.	Šašuolių mstl. Šašuolių , ež. Šašuola , up.	Šešuolių mstl.	Šešuolių mstl.	Šešuolių mstl. Šešuolių ež. Šešuola, up.	Šašuolių ež. Šašuola , up.
9.	Zarasų r. 32-9 Šventoji	Želvos k.	Zalvos vs. Zalvas ež.	Želvos k.	Zalvas, ež.	Zalvas, ež.	Zalvas, ež.	Zalvas, ež.	Zalvas, ež.
10.	Švenčionių r. 52-51 Šventoji	Punžonių k.	Punžemis , ež. Stavistis, ež.	Punžionių k.	Punžonių k. Punžemis , ež. Stavistis, ež.	Stavistis, ež.	Punžionių k. Stavistis, ež.	Stavistis, ež.	Puržemis , ež.
11.	Lazdijų r. 61-4 Šešupė	Gurtiškės k.	Gurtiškės k. Gurtiškės, ež.	Gurciškės k.	Gurtiškės k. Gurtiškės, ež.				Gurtiškės ež.
12.	Švenčionių r. 53-62 Žeimena	Geliadnios k.	Gelednios k. Gelednia , ež.	Gelednės k.	Gelednios k. Gelednia , ež.		Gelednės k.	Gelednės k.	Žiezdrelis , ež.
13.	Varėnos r. 62-22 Nemunas	Gelovinės k.	Gelovinės k. Gelovinė, ež. Gelovinė, up.	Gelovinės k.	Gelovinė, ež. Gelovinė, up.	Gelovinis , ež.	Gelovinis , ež.	Gelovinės k. Gelovinė, ež.	Gelovinė, ež. Gelovinė, up.
14.	Zarasų r. 21-90 Dauguva	Kumpuočių k.	Kampuočių k. Kampuočis , ež. Kumpotė, up.	Kumpuočių k.	Kumpuočis, ež. Kumpotė, up.	Kumpuočis, ež.	Kumpuočis, ež.	Kumpuočių k. Kumpuočis, ež.	Kampuočis , ež. Kumpotė, up.
15.	Ignalinos r. 32-184 Dauguva	Sungardų k.	Sągardų k. Sągardas , ež.	Sungardų k.	Sungardų k. Sungardas, ež.	Sungardų k. Sungardas, ež.	Sungardas, ež.	Sągardas , ež. Sungardas, ež.	Sągardas , ež.

Pastabos: 1) 4 eil. nr. - up. Nedzingis ir up. Amarnia - ta pati dvivardė upė; 2) 10 eil. nr. - ež. Stavistis ir ež. Punžemis - tas pats dvivardis ežeras; 3) 14 eil. nr. - žr. 1 pav.; 4) 15 eil. nr. — Sungardo ež. ir Sągardo ež. — tas pats dvivardis ežeras; 5) paryškintu šriftu pažymėta neteiktina arba derintina gretimų vietovardžių rašyba.

1 pav. Trys ežerai pasienyje, įvardyti vienu vardu (Latvijos M 1:75 000 topografinio žemėlapis 79-ILUKSTE, 1928 m. fragmentas)

Fig 1. Portion of topographical map 79-ILUKSTE (Latvia) for 3 lakes of borderland with the same name. Scale 1: 75 000, 1928

Akivaizdu, kad:

1. 1963 m. Lietuvos upių ir ežerų vardyno sudarytojai, pateikdami hidronimų lokalizacijos nuorodas, nesivadovavo 1959 m. „Žinynu“ [2], nes „Vardyne“ [3] gausu gyvenviečių vardų rašybos neatitikimų.

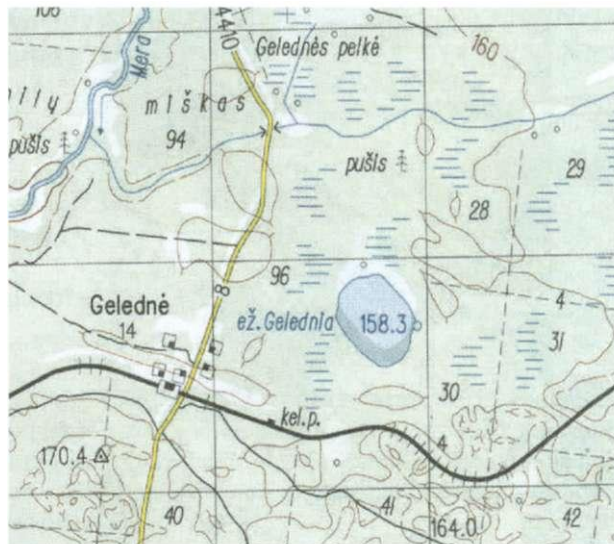
2. 1981 m. „Žodyne“ [5] kai kurių gyvenviečių pavadinimų rašyba nesutampa su iki šiol galiojančiu gyvenviečių vardų 1976 m. „Žinynu“ [3].

3. 1985 m. respublikinės kalbos komisijos „Kalbos praktikos patarimuose“ [6] akivaizdus vietovardžių norminimo principas siekiant išvengti tarmiškos vietovardžių rašybos, ežerų vardų teikimo vyriškąja lytimi ir jų derinimo prie gretimos gyvenvietės pavadinimo (pavyzdžiui, gyv. Nedzingė - Nedingė, ež. Gelovinė - Gelovinis, gyv. Kumpučiai - ež. Kumpuolis). Ežerui Kumpuolis, telkšančiam ties Lietuvos ? Latvijos siena, vardas suteiktas Latvijos kartografų (1 pav.).

4. 1995 m. Lietuvių kalbos komisijos „Vietovardžių“ sąrašė [7] iš esmės atkartojami vietovardžiai iš 1985 m. „Kalbos praktikos patarimų“ [6], tik vėl sugrįžtant prie kai kurių, kaip, pavyzdžiui, Nedzingė, vietovardžių tarmiškos rašybos, „Patarimuose“ teikiamus vardus nurodant kaip antrinius.

5. 2002 m. „Vietovardžių žodyno“ [8] pratarinėje nurodoma, kad kaip pagrindo laikytasi „Kalbos praktikos patarimų“, tik teikiama daugiau vietovardžių. Čia pakitusi kai kurių vietovardžių rašyba, palyginti su „Žinynu“ [3] ir „Žodynu“ [5]. Jie neteikti vėlesniuose kalbos komisijos leidiniuose, pavyzdžiui: gyv. Petrošiškis - Petriošiškis, Šašuolių ež., up. Sašuola - Šešuolių ež., up. Šešuola - ir vėl grįžtama prie moteriškosios ežero Gelovinė lyties.

6. 2001-2003 m. Lietuvos upių ir ežerų [9; 10] hidronimų rašybos klasifikatoriai sudaryti nesilaikant 1981 m. „Žodyno“ [5] prioriteto, nors Lietuvos Respublikos upių,

2 pav. Gelednios ežero aplinka. Lietuvos M 1:50 000 topografinio žemėlapis GELEDNĖ N-35741-AB, 2001 m. fragmentas

Fig 2. Portion of topographical map GELEDNĖ N-35741-AB for environment of lake Gelednia. Scale 1: 50 000, 2001

3 pav. Gelednios ežero aplinka. Lenkijos M 1: 100 000 topografinio žemėlapis MICHALISZKI PAS 29 SLUP 42 fragmentas, 1933 m.

Fig 3. Portion of topographical map MICHALISZKI PAS 29 SLUP 42 (Poland) for environment of lake Gelednia. Scale 1:100 000, 1933

ežerų ir tvenkinių valstybės kadastruose Lietuvos Aplinkos ministerija tai deklaruoja. Pavyzdžiui, Naidžių ež. turi būti Naidų; Nasvaičio ež. turi būti - Nosvaičio; Skvarbinio ež. turi būti Skverbinio; Sągardo ež. turi būti Sungardo.

Gelednios ež. (inv.53-62) Ežerų klasifikatoriuje [8] pavadintas Žiedzreliu, o Skeimio ež. (inv. 52-32) vadinamas Gelednia. Tikrąją situaciją iliustruoja 2—A paveikslai.

Pateikti apibendrinimai tik pagal keliolika gyvenviečių ir hidrografijos objektų siejamų pavadinimų, tačiau būdingų pavyzdžių yra pakankamai daug.

4 pav. Skeitis ežero aplinka. Lietuvos M 1: 50 000 topografinio žemėlapio PABRADĖ N-35740-AB, 2001 m. fragmentas

Fig 4. Portion of topographical map PABRADĖ N-35-40-AB for environment of lake Skeitis. Scale 1: 50 000, 2001

3. Išvados

1. Lietuvių kalbos specialistų teikiama privalomoji ir informacinio pobūdžio vietovardžių leidiniams trūksta konkretesnio hidronimų lokalizavimo, o kartais apsiribojama tik archyvinėje kortelėje esančia lokalizavimo informacija. Taip atsiranda skirtingas to paties hidrografijos objekto vardas, tačiau duomenų apie tų objektų tapatybę leidiniuose nėra. Pavyzdžiui, up. Nedingis – Amarnia [4]; ež. Punžemis – Stavistis [4; 5] (5 pav.); ež. Sągardas – Sungardas [8].

2. Iš pradžių tarmiškų vietovardžių rašybą draudę kalbininkai vėliau ją ima toleruoti, pavyzdžiui, gyv. Nedingė, ež. Nedingis – Nedzingė, Nedzingis; gyv. Gurtišké – Gurtišké.

3. Dauguma ežerų hidronimų – vyriškos lyties hidronimai pagal hidronimų vyriškos lyties objektą „ežeras“. Todėl norminant vardus tam teikiamas prioritetas, tačiau ši pozicija dažnai labai svyruoja. Pavyzdžiui, ež. Gelovinė [4; 5] – Gelovinis [6; 7] – Gelovinė [8].

4. Valstybinio vandens telkinių ir vandentakių kadastro klasifikatoriuose [9, 10] hidronimai „Valstybės žiniuose“ teikti kalbininkų neperžiūrėti. Tai teigtina, nes daugelis hidronimų neatitinka paskutiniųjų Lietuvių kalbos komisijos leidinių vietovardžių variantų, o kai kurie teikti net su korektūros klaidomis, pavyzdžiui, Naidžių ež. turi būti Naidų; ež. Nasvaitis turi būti Nosvaitis; Puržemio ež. turi būti Stavistis (Punžemis). Šį teiginį galima pagrįsti ne vien tik pavyzdžiais iš pateiktos lentelės.

Upių ir ežerų klasifikatoriai turi teikti kalbininkų aporuotus, sunormintus vandenvardžius. Jais naudodamiesi valstybinių dokumentų rengėjai nedarys klaidų.

5. Vertinant Lietuvių kalbos komisijos veiklą tenka teigti, kad Valstybinės kalbos komisijos pastangos diegti taisyklingus vietovardžius iki šiol norimų rezultatų neužtikrina, todėl kartografams sunku išvengti netikslumų įvardijant gyvenvietes, ežerus, tvenkinius bei vandentakius.

5 pav. Stavistis ežero aplinka. Lenkijos M 1:100 000 topografinio žemėlapio NIEMENCZYN PAS 29 SLUP 41, 1926 m. fragmentas (padidintas 1,5 karto)

Fig 5. Portion of topographical map NIEMENCZYN PAS 29 SLUP 41 (Poland) for environment of lake Stavistis. Scale 1:100 000, 1926 (enlarged 1,5 times)

Literatūra

1. Lukoševičius, V.; Girkus, R. Localisation of toponyms of water streams and bodies in the topographic maps (Vandens tėkmių ir telkinių vandenvardžių lokalizacija topografiniuose žemėlapiuose). Vandens ūkio inžinerija. Mokslo darbai, 19(41), p. 70–74 (in Lithuanian).
2. Administrative-territorial distribution of Lithuania SSR (Lietuvos TSR administracinis-teritorinis suskirstymas). Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959. 1003 p.
3. Administrative-territorial distribution of Lithuania SSR (Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas, II dalis). Vilnius: Mintis, 1976. 397 p.
4. Index of proper names of Lithuania SSR rivers and lakes (Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas). Institute of Lithuanian language and literature, State publishing house of political and scientific literature, Vilnius, 1963. 226 p. (in Lithuanian).
5. Vanagas, A. Etymologic dictionary of Lithuanian hydronyms (Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas). Vilnius: Mokslas, 1981. 428 p. (in Lithuanian).
6. Advices of language practice (Kalbos praktikos patarimai, II pataisytas ir papildytas leidimas. Respublikinė kalbos komisija). Vilnius: Mokslas, 1985. 438 p.
7. List of geographic names of Lithuania (Lietuvos vietovardžių sąrašas, Lietuvių kalbos komisijos nutarimai 1997–1998). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998. 204 p.
8. Dictionary of geographic names (Vietovardžių žodynas. Sudarė A. Pupkis ir M. Razmukaitė, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas), 2002, p. 5 (in Lithuanian).
9. Classifier of lakes and rivers of Lithuania (Lietuvos Respublikos upių ir tvenkinių klasifikatorius). Valstybės žinios, Nr. 107, 3888–2001.
10. Classifier of Lithuanian Republic lakes (Lietuvos Respublikos ežerų klasifikatorius). Valstybės žinios, Nr. 34–1442, 2003 04 09 (in Lithuanian).
11. Statute of the state cadastre of rivers, lakes and ponds of Lithuania Republic (Lietuvos Respublikos upių, ežerų ir tvenkinių valstybės kadastro nuostatai). Valstybės žinios, Nr. 80, p. 2422–2000.